

**СТЕВАН
ЈАКОВЉЕВИЋ**

**СРПСКА
ТРИЛОГИЈА**

Под крстом

Copyright © овог издања 2026, ЛАГУНА

Фотографија Стевана Јаковљевића на корицама:
САНУ-Ф 339, 339/1-8, ХХ

Издавачка кућа ЛАГУНА ДОО БЕОГРАД из Београда, улица Старине Новака 23/V, позива носиоца односно носиоце ауторских права (аутори или друга лица која су у складу са законом стекла ауторска права) на књигу Српска трилогија Стевана Јаковљевића да се јаве нашој издавачкој кући у циљу договора у вези са регулисањем свих ауторских обавеза путем имејла redakcija@laguna.rs

**СРПСКА
ТРИЛОГИЈА**
Под крстом

Садржај

Књига друга

ПОД КРСТОМ	9
Позадина слави наше успехе.....	11
Смрт, живот... Иду наизменично.....	16
У затишју.....	30
Точак.....	34
Отмица.....	44
Земља је узаврела.....	55
Не, Бога ради!.....	62
Ровови су остали празни.....	67
Ново Косово Поље.....	73
Заробљени.....	80
„Данас је тешко пронаћи редове“.....	95
Јанкова клисура.....	103
Лихвари сахрањују државу.....	115
Моја, пета батерија.....	119
На прагу отаџбине.....	136
Код граничног камена.....	143
Ко је вера, а ко невера.....	148
Голгота.....	164

У планинама	174
Уста мичу, трбух не осећа	184
Беспуће... ..	191
Аероплани туку	201
На домаку мора	208
Усопши, раб божји... ..	212
Живе лешине остају	217
Смејали смо се гладни... ..	224
На ивици живота	234
Крај мука.... ..	242
Сан или јава	251
Острво смрти	263
У фронт!	274
Тамо далеко	280

Књига друга

ПОД КРСТОМ

Позадина слави наше успехе

Предели су се видели као кроз какву копрену. Крупне пахуљице снега вејале су. Летели су читави праменови, квасили земљу и војнике или се задржавали на њима, те су личили на патуљке из прича... То је била војска која је победила једну царевину. Војници нису имали изглед победничких римских легија. Погурени и промрзли газили су блато, док су главе коморџија вириле изван арњева и са носева њихових капала је вода.

После успеле офанзиве враћали су се растуруни, деташирани делови у састав својих јединица на Бањичком пољу, код Београда.

Нека измаглица, измешана са димом од мокрих пањева, развлачила се свуда, гушила и штипала за очи. Шатори се видели на све стране. Око ватри седели официри са задигнутим јакама од шињела, док се војници размилели по Бањичком пољу као мрави.

На лицима људи огледала се заморна примиреност, као после неке страшне олује, у којој се могао и живот изгубити. После толико времена данас су први пут

скинули спрему са коња. Животиње се стресале, издуживале вратове, онда окретале главе уназад, и, као чуђећи се, посматрале људе.

Појахасмо до Београда. Путеви закрчени комором и војском која се креће негде у супротном правцу. Поред пута леже попаљена аустријска кола и надувене лешине коња. Срећамо и групе војника који раздрагано певају:

*Дошо Шваба све до Раље
А од Раље никуд даље...*

– Тек сада, када смо ослободили Београд, осећам замах наше победе – вели Милутин уча. – Истурили смо им престоницу под нос, а не могу ни прстом да је дирну...

Сутон је. Улице мрачне, прозори неосветљени. Пред једном кућом угледасмо веселу групу људи и жена. Вратио се син, па га мајка грли и љуби. И комшилук се сакупио пред кућом, и сви желе да стисну руку ратнику.

У локалима жмиркају лампе или свеће. Унутра жагор. Здраве се познаници и питају где је ко био. Распитују се за смрт друга или пријатеља. Онда, за срећна виђења, куцају се чашама, наздрављају и накрећу наискап. Задах вина и ракије измешан са димом дувана просто гуши... Пред другом кафаном повезани коњи за дрвета на тротоару, а изнутра допире песма пијаних људи. Из једних кола покривених арњевима помоли се једна глава.

– Друже, где је, славе ти, та Бањица?

По гласу, који личи помало на запомагање, рекло би се да дуго времена лутају по мраку београдским улицама.

– Е, да ти кажем – одговара неки полупијани глас са тротоара. – Врати се на Саву, онда се окрени на југ, и терај, терај, терај, па ћеш право на Бањицу.

Она глава изгуби се испод арњева и кола зашкрипаше.

Хтели бисмо до Калемегдана. Кнез Михаилова улица пуста. Коњи се непрестано саплићу о рупе од граната. Наиђосмо кроз мрачне алеје и обресмо се на калемегданској тераси. А преко обале, нема пустош. Само негде у даљини светлуца једна ватрица. До јуче моћна царевина, изгледа нам сада у мрачној ноћи као скрхана.

Вратили смо се.

Улазимо опет у кафану. Нигде празног места. По поду леже војници, а на столовима њихове старешине. Затекала их ноћ у вароши и ушли у прву кафану да се склоне и одморе. Чак и онај на стражи код врата, наслонио се уза зид и спава.

Неко предложи да се вратимо у бивак на Бањици.

Варош се била испразнила. Копита коња одјекивала су тупо у мрачној и пустој ноћи.

Сутрадан је командант издао заповест да се нико не удаљава из бивака. Наређено је да се коњи тимаре и оруђа чисте.

– Чудим се да није наредио и топовску обуку... Знаш, да не заборавимо! – каже Александар.

– Не брини – смеје се командир – постараће се он и за то.

Али другога дана је наређен покрет.

После дводневног марша заустависмо се у једноме селу, покрај железничке пруге, у близини Београда.

Наш бивак налазио се крај циганских кућа. Морали смо одмах поставити страже унаоколо, да бисмо одстранили нежељене госте, који су као мушице утрчавали непрестано у бивак и унезвереним погледом тражили свакојаке отпатке.

Дувао је хладан ветар. Војници наложили ватру око које се сакуписмо. Толико времена кријемо се по рупама и стрепимо од свакога фијука, па нам је сада необична ова ширина и тишина. Забијених руку до лактова у процепане џепове и уздигнутих јака од шињела, трупкали смо око ватре и газили по блату. А пуста расквашена ориница као туткало.

Нисмо се још добро ни одморили, а наређења су почела да пристижу. Те дезинфекција одела, те копање земунца за људе, те подизање штала за коње, па паркирање топова и кара, довлачење грађе и дрва за огрев са четири часа даљине. Онда бескрајни спискови у не знам колико примерака о погинулим и рањеним, о утрошку муниције... Затим те спискове враћају, јер се број утрошка муниције не слаже са списком тамо неке позадне команде, која из дугог времена води преглед и тиме прибавља себи важност. А неки коњ липсао негде на путу и сада се тражи комисијски извештај од ветеринара и два официра, од какве је болести угинуо, и шта је предузето да коњ не липше.

– Ништа нам друго не остаје – вели командир, већ очајан – него идући пут да се запрегнемо ми и војници. Ако ко умре, мање ћемо имати петљавине, него око једне кљусине.

Онда се упућује питање да ли је завршен операцијски дневник. А ми смо престали да га водимо још од онога дана када смо почели да одступамо. Нисмо имали ни времена, а ни на чему да га пишемо. Сада га састављамо на брзу руку, онако по сећању. А из наших непотпуних извештаја више команде писаће опет онако како је њима мило и драго.

И вечито: „На надлежност“. На крају, „кола се сломе“ на каплару Живуљу, или на несрећном Танасију. Тек тада пуста форма добије своју пуну важност.

За то време позадина слави наше успехе. Приређују се свечаности, падају одликовања, говори се о генијалним замислима. Све је заслуга позадине. Позадина је писала наређења, позадина је превозила, позадина је умела да процени кад треба оних тридесет хиљада младића да погину, јер је позадина строгим наредбама поучавала како треба погинути...

А ми смо се задовољавали скромним песмицама, уз чашу вина. Сви су певали унисоно: зумба, зумба, зумба... а један упадао: „Бајонет... фишеклија... шајкача... опанак... пешак... репоња... гегула... – и онда завршавали сви углас:

„Ти си ову земљу ослободио.“

Смрт, живот...

Иду наизменично

Говорило се, више узгред, да у народу влада пегави тифус. За људе који су преживели толико смртних опасности свака болест је изгледала безначајна. Зар смо мало пута прижељкивали болест, па ни кијавица не хте на нас да наиђе!

– Брајко мој, држ' се само ракије, па се не бој – говорио нам је стари капетан Станојчић. – Не иду болести на нас. Од тога пате штабови. А и право је. Кад нису рат осетили, нека их бар дрпне тај пегавац.

Али пристизале су све строже наредбе. По цео дан су војници парили одело. Кажу да се болест преноси преко вашију. Земунице су баздиле на камфор, као да у њима леже реконвалесценти. Најзад, обустављена су за неко време и одсуства.

Кроз село се сваки час разлегала запевка жена. „Стигао глас“ – говорило се. Пресамићене и подбрађене застајале би кад виде војника и кукале наглас:

„Сине... Рано мајчина... Ко ми те узе!“

Као одјек после оне страшне грмљавине топова и победничких поклика, разлеже се сада земљом лелек мајки, сестара, жена.

– То ти је наличје рата – вели Милутин уча.

Силазили смо ка железничкој станици да видимо пролазнике, и уз пут разговарали. Наредник Милутин је размишљао:

– Дође ми неки пут, док сам још у полусну, визија оних крвавих борби. У том полусвесном стању чини ми се да видим упечатљивије догађаје но на јави... Мучно је посматрати и уплахирени поглед животиње, кад је ловци потерају са свих страна. А тек замисли људе који се убијају. И још бираш, па нишаниш, кога ћеш. Као да на оној страни нису људи.

– Исто тако и они нас нишане – каже Александар.

– Ама свеједно... Реч је о људима уопште, о том Човеку, који се сматра као једино свесно биће на овој планети. А они се убијају као зверови. Ко може да убеди ову мајку да је њен син требало да погине...

– Па ништа! – упаде опет Александар. – Да нису погинули, они би помрли. Данас, сутра, прекосутра. А и онда би жене исто овако кукале. Гл'ај си посла, Учо! – иде Александар за својом логиком.

– Види га сад! – љутну се Милутин. Затим поче живо: – Е, молим лепо. Ти кажеш, сви ћемо умрети. И ти ћеш умрети. Је ли тако?... Е, кад је таква и таква ствар, онда извадим ја лепо револвер, приђем теби, па у груди: цап, цап, и готово!...

Милутин два пута удари Александра прстом у груди. Александар се чисто нарогуши и застаде. Као да је оно

Милутиново: цап, цап, и уз то удар у груди, у свести Александровој изазвало живу представу.

– Кога бре?

– Молим, ти ћеш и онако умрети, па зашто да се мучиш?! – говорио је Милутин ликујући.

Милан из прве батерије засмеја се гласно.

– Ето, па зато, молим вас, и ратујемо!... Вас двојица, који сте у истој батерији, нисте у стању да се споразумете о једном питању које подједнако тишти и једног и другог. А хоћете да се милиони људи разних раса и племена споразумевају преко граничних каменова. Ето га воз, пожуримо!...

СТИГОСМО нешто пре доласка воза. У овом селу излазак на станицу био нам је једина разонода. Ускоро улете у станицу локомотива, вукући за собом велики број теретних вагона, и на крају неколико путничких. Један железничар у војничкој униформи ишао је журно, ударајући о точкове вагона гвозденим чекићем. На станичну ограду попела се деца, а кроз разређене летве чак и неки пас промолио главу.

Из последњег вагона изиђоше неколико официра и два ђака наредника, колико да опруже ноге. Обојица су били моји школски другови. Поздрависмо се срдечно. Кажу да су и они из оне ђачке чете у Скопљу, па су их пред офанзиву разместили по разним пешачким пуковима. За непуних десет дана изгнуло их је готово половина. Причају како су сада путовали неким службеним послом... Из нашега места све што гамиже отишло је у рат. Остао је ћопави син онога бакалина преко пута цркве и, веле, паре је направио. И још неколико газдашких синова, који лиферују војсци брашно... Са нескривеном завишћу говоре о животу у позадини.

– Имадосмо, не знадосмо. Изгубисмо, познадосмо – вели са извесном тугом наредник Ђак Тасић. – Да ме нешто сада пусте кући, знао бих да живим.

– Је ли, богати – обрати ми се наредник Ђак Вуко-сављевић – зар ниси могао добити одсуство?

Погледах га зачуђено и слегох раменима.

– Знаш ваљда... одсуства су привремено укинута.

– Знам... али у изузетним случајевима – он ме значајно погледа.

Нека слутња заковитла у мени. Погледах га у очи не бих ли разумео смисао његових речи. Једва савлађујући се усиљено равнодушним гласом проговорих:

Не разумем... Хвала богу, здрав сам. – Заћутао сам. Предосећајући несрећу, плашио сам се да га питам даље.

Оно јес'... главно је здравље. – Он обори поглед и поче сабљом да буши земљу.

Господо, извол'те у кола! – викну кондуктер.

Не могадох више.

– Чекајте... изгледа ми да ви нешто кријете од мене?

Они се згледнуше.

– Овај, па што ниси тражио одсуство да присуствујеш сахрани твога оца?

– Појма немам... Како... отац! – узвикнух пренеражен.

Објаснили су ми извињавајући се што морају баш они да ми кажу. Умро је ономад. Јуче су га сахранили...

Занемео и збуњен, стајао сам оборене главе, наслоњен на ограду. Тешко ми је било што више немам оца, жао ми је мајке, плакао бих, али су ту око мене људи. Гутам плувачку и гризем усне.

Локомотива писну. Гвоздени колос се занија, крете и ускоро последњи вагон пролете и као да ми извуче сузе из очију.

Милутин ме благо дирну по рамену и поведе у бивак. Причао ми је нешто, вероватно ме тешио. Али моје мисли биле су далеко.

Решио сам да изиђем командир у на рапорт и затражим одсуство.

Саопштих му. На лицу овога доброга човека видео сам сажаљење и он ми пружи руку у знак саучешћа.

– Али ја немам права да сада дајем одсуства. Знаш... због заразе она су обустављена. Уосталом, питаћу команданта... Посилни, дај ми сабљу и рукавице.

Командантов стан је био у близини нашег. Пођох са командиром. Ја остадох пред вратима, а командир уђе у собу командантову. Чуо сам саопштење мога командира, и кратак одговор командантов:

– Сада одсуство, када је наредба јасна за свакога! Не може!

Командир изиђе и само слеже раменима. Када се одмакосмо, он ми рече:

– Чуо си, свакако. Покушај, најзад, сам.

Вратио сам се у дивизион и преко послитнога пријавио се команданту. Иако у муци и болу, ипак сам затезао блузу. Командант се појави на вратима.

– Зар ти не знаш како се команданту излази на рапорт! – гледао ме је строго. Онда ми окрете леђа.

– Разумем! – одговорих без смисла и поздравих. Али ништа разумео нисам. Стајао сам и даље не знајући где треба сада да идем. Ађутант ме позва у своју собу.

– Требало је прво мени да се јавиш... Причекај.

Мало после врати се и рече да идем команданту.

Напрезао сам се да приберем мисли и понављао прве речи које ћу изговорити.

Командант је седео за столом и, чини ми се, гледао неку карту. Кад сам ушао, није ме ни погледао.

Отпочех:

– Господине потпуковниче, на рапорту сам...

– Знам! – прекиде ме командант, па се диже од стола и унесе ми се у лице. Ја заћутах. – Разумеј, ми смо сада у рату, гине се на све стране, погинућемо можда и ми. Отаџбина је преча од твога оца. Жалим... али не може. На своје место!

Већ по навици одговорих: „Разумем!“ Али сам одмах увидео колико је то грубо од моје стране. Очајан изиђох из собе. Сем сазнања да сам изгубио оца, увиђао сам како су ме људи лишили сваке воље и без потребе угушују и моја интимна осећања. Као да хоће да ми докажу да између мене и оних коња везаних за пољску коњушницу не постоји никаква разлика. А немоћан сам да их убедим да тако не треба да буде. И сломљен тугом, срушио сам се на сламу у земуници.

После душевних напора обично наступа неко стање обамрлости, а мисли као да се расплину. Свирао је тру-бач „збор“, и као кроза сан чуо сам жагор људи, али сам према свему био равнодушан. Командир ме није дирао. Мало сам се примирио. А и шта бих друго могао... Неко је обилазио око земунице.

– Зове вас командант – упаде ордонанс из дивизиона.

Још ми је исувише био у свести онај његов строги лик и накомстрешени бркови. Ишао сам невољно.

– А, дошао си. Добро... Пошто ти се десио тај случај, то се обрати ађутанту да ти да дозволу. Ово писмо предаћеш мојој госпођи. Али одређеног рока у десет часова да си овде. – Онда се уозбиљи. – Јеси ли разумео? – Потврдих. – Шта си разумео?

– Господине потпуковниче, разумео сам, да одређеног рока у десет часова будем у команди...

– Јер ако задоцниш, бићеш изведен пред ратни суд. То добро упамти. Срећан ти пут!

Објава је била већ готова. Гласила је на седам дана... У команду сам морао да се вратим седмога дана у десет часова. Ађутант ми тада рече да је командант пре пола часа добио извештај да му је жена родила кћер и тим поводом ме сада шаље. Био сам исувише занесен да нисам ни могао да размишљам о ранијим речима командантовим, кад ми је строго рекао: „отаџбина је преча од твога оца“. Али свеједно. Стегао сам објаву и потрчао на станицу да ухватим воз.

Причала ми је мати да је отац пресвиснуо. Откако је почео рат, по целе ноћи није спавао. Онако стар и измучен дизао се неколико пута преко ноћ и посматрао кроз прозор војску како одлази. Био је замишљен, и кришом је уздисао. Да ли је то била туга што је непријатељ почео да осваја отаџбину, или жалост за оним младим људима који се можда неће никад више вратити, или бол и стрепња за сином... тек једне ноћи, изненада, склопио је очи занавек мој добри отац.

Мати и сестра, прибијене једна уз другу, тихо су јецале.

Кришом сам грцао и шетао крупним корацима по соби, да бих прикрио своју тугу. А метални звук челичних мамуза опомињао ме да сам војник, ратник, коме не приличе сузе. И са доста поуздања тешио сам их.

Око подне отишао сам на очев гроб. По некој чудној асоцијацији ту се сетих да се команданту родило дете...

Издајека чуо сам весели жагор. Цика детиња испуњавала је кућу радошћу. Родио се човек... Смрт, живот... иду наизменично, да ми у једноме тренутку беше чудно зашто се и тај свет толико радује.

Примирили смо се и ми. Мати ме је стално пратила погледом. Иако у тузи, у њеним очима видео сам и зрачак среће. Задовољно је пословала по кући.

Била је баш изишла. Наслоњен на прозор пушио сам и мислио.

– Шта си се замислио? – запита ме сестра.

– Жао ми је мајке. Она остаје сада сама.

– Не жали је. Она је сада ипак срећна. Колико су пута њих двоје говорили, како би радо умрли да си само ти жив и здрав. Ти си се вратио. Њен је сан сада остварен. И, од онога часа када те је видела, она се преобразила.

Изгледа као да сам присуством својим попунио празнину која је наступила смрћу очевом. Али зачудо, и ја сам нешто спокојан. Можда и зато што нисам видео оца на одру. Све ми се чинило као да је некуда отпутовао. Или сам можда огрезао у грозотама рата, па сам отупео према јадима живота. Тако понеки пут ми излети звиждук са усана, па се наједном тргнем. А бивало је тренутака кад сам се осећао нелагодно у кући. Место ме није држало. Навикнут на сталне покрете преко поља и планина, ношен увек вихором људи, чини ми се, био сам избачен из ове свакидашњице домаћег живота. Нека притајена жеља вукла ме опет друговима. Било је нечег нераздвојног у животу, па и у смрти са тим људима, што ме је привлачило као магнет. Разуме се, крио сам та своја осећања, јер ако бих показао, још више бих бола нанео својима.

Познаници су долазили. Још с врата би узвикивали: „Алал вам вера!... Нема шта, доказали смо да смо јунаци!“

Позадина је била усхићена нашим успесима. Сви су веровали да смо сада у стању и на Бога да ударимо.

Само се чика Миладин љутио што нисмо наступали енергичније, да и Поћорека ухватимо. Онда је причао како је он ратовао са Турцима. Он још живи у својим некадашњим успоменама, па би хтео да нову стварност углави некако у стари калуп.

У вароши се видело много света у црнини. Говорило се да су само из породице Петковића погинула четири сина. На кућама у околини цркве још се видели трагови од бомби бачених из аероплана... Звона су по цео дан звонила и кретали се погребни умури од рана или пегавог тифуса.

Ручали смо баш, и моји су причали како је то било страшно када су непријатељски аероплани бацали бомбе. Моја сестра наједном заћута и раширених очију погледа у правцу врата. Окретох се...

Сва у црнини, убледела лица, и тамних колутова испод очију, као сенка, појави се сестра изгинулих Петковића. Тихо зајеца и покри лице марамицом. Стајао сам збуњен. Требало је рећи коју утешну реч. Али ми је изгледало да би свака моја реч изазвала још већу бујицу суза. Дохватих је немо за руку. Сестра је приведе столици.

– Примими се – тешила је нежно моја мати. – Шта можеш. Судбина... Промисао Божја...

– Али зашто је и тај Бог био тако... немилосрдан према нама? – јецала је она.

Моја сестра је такође плакала.

– Дете моје, не говори тако. На крају, сви ћемо ми изићи пред лице Господње. Неко раније, неко доцније... Једни се рађају, други умиру. Али, чедо моје, не хули на Господа.

Сестра Петковићева спусти руке на крило, главу обори и дубоко уздахну. Заћутасмо. Онда она подиже лагано главу, погледа некуд у даљину и чисто завапи:

– Много је то, тетка – тако је звала моју мајку – много!... И од људи, и од... хтеде рећи: „и од Бога!“ – али заћута, махну главом и с дрхтајем уздахну.

– Чула сам – поче моја мајка – да си ишла...

Млада девојка као да се прену. Преко њеног лица прелете сенка, оно се скупи, а душу као да поклопи тежак оклоп. Као из каквога бездана, проговори промењеним гласом:

– Била сам... Нека је бар он поред нас.

– Добро су ти дозволили?

– Старају се они о мртвима... Али живе не жале, тешко нама.

– Богами, дете, то је био напор за тебе. Чујем, ишла си са сестром, она је још дете.

– Њихове муке су још страшније биле. Тетка, то су неизмерна гробља. Шта су све ти људи морали пропапати! – из њених очију потекоше две сузе и бојажљиво се зауставише на јагодицама.

Говорило се о брату, који је први погинуо, шестога августа, пред Шапцом. Знале су само толико да је брат сахрањен у селу Коцељеву, заједно са још једним официром, преко пута кафане, поред неке речице, а испод једног церића. То им је рекао његов послани који је доцније такође погинуо. Али Коцељево су заузели Аустријанци. Доцније је дошла наша офанзива и Аустријанци су

истерани. И две младе сестре решиле се да потраже гроб свога брата. Добиле су дозволу. Узеле су метални сандук и у пратњи два војника пошле су.

– У два часа стигле смо. Глава ме је заносила. Била сам као у бунилу и гледала као кроз маглу. Несвесно сам понављала: кафана... речица... церић. Боже, да ли ћу га наћи! Стадосмо баш пред кафаном. Ноге као да су ми биле одузете... Ту је он... мој брат, мртав...

Изиђосмо. Неко рече да зовнемо свештеника. Можда ће он знати. Погледах у сестру. Наслонила се на кола и подбочила главу. Била је бледа. Донеше нам столице.

Чујем где неки старац говори војницима:

„Ко ће то наћи! Много их је изгнуло. Овде су биле борбе, све је разривено. А и данас сваки дан умиру.“

Боже, са каквом равнодушношћу ти људи говоре о смрти...

Војници су скинули ковчег. Онако металан и сјајан, покрај каљавог пута, јаче него ишта изазивао је у мени упечатљиву визију смрти.

Њене очи напунише се сузама. Она извади марамицу и обриса их. Потом уздахну.

– Нека си, чедо моје, жива и здрава – рече моја мајка.
– Па шта је било даље?

– Наишао је стари свештеник. Објаснила сам му: Каже: „Опојао сам их много... Сећам се, била су и два официра. Али, богами, дете, не знам тачно. Да потражимо.“

Свуда околу земља је била изгажена. Ни трага од дрвета. Да нису прекопали гроб! – сину ми кроз главу. Можда сад газимо над његовим телом. Била сам као у грозници. Хтела сам прстима да је ријем, не бих ли допрла до њега...

Његово име не прочитасмо нигде. Аустријанци су потрли све трагове приликом бежања. Можда невољно. Трагови коњских копита видели се на свима странама. Неко је исекао онај церић... Ваљда је, међу овим гробовима, остао неки пањ. Војници су копали овде-онде. Застадоше, договарајући се нешто. Приђох. Видела се растресита земља... Као да вири из ње нека дашчица. Сагох се. Али снаге немам. Војник је извуче. Обриса је о шињел... Нека слова... „колић“... Презиме: Ах, Никола Николић! „Ту је“, викнух. „Са њим је сахрањен тај Никола Николић. Брже, брже!“

Сестра је гризла усне и ломила прсте. Срце ми је ударило, мислим искочиће... Војници зарише ашове. Чинило ми се да ми она земља пада на главу и ја тонем... Да ли ћу га познати?... Тек војници запеше.

„Ту је. Пази сандук!“ – рече један.

„Немојте ту стајати! – рече благо свештеник. – Доћи ћете после“.

Ишла сам невољно. Свештеник ми је нешто говорио, али ја ништа нисам чула. Предосећала сам да се ближи час и сва сам се претворила у ишчекивање. Окренула сам се. Не знам како сам дошла до војника. Угледала сам два мртвачка бела сандука један изнад другог.

Извукли су горњи и застали. Као да се плашили. Даха нисам имала. Глава ме заносила. Хоћу ли то да паднем! Неко рече: „Отварај“.

Моја сестра, занесена њеним причањем, посматрала је уплашено, а зубима обухватила прсте, као да би хтела да заустави крик. Померих се, и моје мамузе звецнуше. Оне као да се пренуше. Софија уздахну и настави:

– Ивицу ашова завукоше испод поклопца. Нешто крцну... Отворише. Сестра врисну и паде. Мене прихватише.

Видим воштано лице... његово чело... усахле очи... изнад десног ока рана. Уста полуотворена... Руке опружене... Џепови извртнути.

Тада ми се нешто усковитла пред очима... Више се не сећам...

Пред кафаном дођох себи. Сестри су давали воде. Понудише и мени... Тек тада као да прогледах. Извиђе ми слика његова док је био жив, и споји се са представом леша. Он је...

Софији грунуше сузе. Плакале су и моја мајка и сестра. Паде ми изненада на памет да би оне исто овако плакале да се и мени нешто десило. Чисто се тргох од те помисли и нагло се дигох, те приђох прозору.

– Страшан је рат – говорила је моја мајка бришући сузе. – Докле ће људи да буду тако безумни!...

– Војници су га пренели у метални сандук и понели у цркву. Звоно је одјекивало. Свештеник нас одвео, те смо целивали икону, а после нас свратио својој кући.

По вечери допратио нас је до кафане, где смо нас две остале у једној соби. Било је хладно и мрачно. Легле смо одмах.

Али кроза сан чух неки крик. Тргох се. Сестра ме запитала застрашено: „Шта је то?“ Опет се понови... Верујте, чула сам ударе њеног срца. Била је као избезумљена. Умирих је, говорећи како је крик совуљаге, који одјекује од стране цркве.

„Зашто баш од цркве?“ – запитала ме.

Крик се зачу и од стране гробља... Опет са цркве... Као да се дозивају.

Сестра се припи уза ме и шапатам ми рече:

„Слушај, то душа Николина вапије што смо их раздвојили“.

* * *

– Сине, ја се стално молим Богу да вас сачува... Уздам се у Свевишњег да рата неће више бити. Доста је... Па и они имају ваљда мајке...

Била је прибрана када сам полазио. Испратиле су ме до станице. Сестра је махала рукама све док им се нисам изгубио из вида.

Тачно у одређени дан вратио сам се у команду.

Наиђох прво на Александра. Био је усхићен. Сан његова живота је остварен. На станици се упознао са двама дамама, које је довео и у стан. Биле су у гостима код командира и Александра четири дана.

Александар забаци капу на потиљак и застаде.

– Слушај... роса, младост... „сортимент“ – говорио је као у заносу. – Вала, д’ умрем сад, не жалим! – и он се лупи по потиљку, а капа му налете на очи. – Изгубио си много!

Било је скоро десет часова, те пожурих у дивизион да се јавим командиру.